

Кое отрича нас и какво отричаме ние

Дискриминационни процеси – нагласи и опит

Данните от социологическо проучване на ИОО показват немалка степен на нежелание у средния българин да защитава правата си - както на трудовия пазар, така и при възникване на дискриминационна практика. Причините за това нежелание биха могли да бъдат както недоверие в институциите, така и неинформираност какви са най-удачните възможности за решение на такъв проблем.

Петя Брайнова

През месец юли тази година Институт "Отворено общество", съвместно с Комисията за защита от дискриминация и Министерството на труда и социалната политика, проведе национално представително изследване на име "Равенството – път към прогрес". Проучването е концентрирано върху обществените нагласи и личен опит по отношение на миграцията, заетостта и дискриминацията. Основни обекти на изследване са различните дискриминационни процеси – трудовата дискриминация, социалните и образователни дистанции, а също и дискриминация по пол, възраст, етническа и религиозна принадлежност, сексуална ориентация и здравословен статус.

Обществото е на мнение, че **пазарът на труда** далеч не е място, където всички са равнопоставени в преследването на желаната професионална реализация. Едва всеки пети мисли, че предоставените шансове са равни за всички. Само по себе си съществуващото мнение е предпоставка за пораждаване на огледална на него реалност, като се има предвид, че лицето на трудовия пазар е отделният индивид. **Като най-значими фактори за тази неравнопоставеност се открояват наличието на някакви физически затруднения, възрастта и етническата принадлежност.** Повече от половината от хората смятат, че тези фактори са предпоставка за по-малки възможности при намиране на работа. Полът и сексуалната ориентация също не са за подценяване, що се отнася до позициите на трудовия пазар. Малко над 40% е делът на онези, които мислят, че нетрадиционната сексуалност ощетява при кандидатстване за работно място.

Известен психологически похват се ползва при ролевите интерактивни игри, при които участниците са поставени в определена хипотетична ситуация и биват помолени да отреагират по-някакъв начин и да обяснят реакцията си. На всеки от респондентите в изследването е зададен въпросът: *"Представете си, че управлявате магазин и искате да назначите продавачи. Явяват се много кандидати, но можете да назначите само трима. Всички те отговарят на*

обявените от Вас условия. **Кои трима от изброените бихте назначили и кои не бихте назначили?**". Резултатите от едномерните разпределения показват следния резултат:

Фиг.1. "Представете си, че управлявате магазин и искате да назначите продавачи. Явяват се много кандидати, но можете да назначите само трима. Всички те отговарят на обявените от Вас условия. Кои трима от изброените бихте назначили и кои не бихте назначили?" – отговорили НЕ БИХ НАЗНАЧИЛ.

Едва всеки десети споделя, че не би назначил на работа човек, който има някакво физическо затруднение, макар то да няма пряко отношение към естеството на работата. Факт е обаче, че едва всеки десети е сигурен, че кандидатствало лице с такова затруднение ще бъде в неговия топ 3 на предпочетените наети работници. Това обяснява **значимостта на фактора здравен статус за трудовия пазар.**

Известен социологически инструмент за изследване на социални дистанции е скалата на Богардус. В настоящото проучване тя е представена с въпроса: "По отношение на членовете на следните **НАЦИОНАЛНОСТИ, ЕТНИЧЕСКИ ГРУПИ И СОЦИАЛНИ ГРУПИ, живеещи в България, бихте ли се съгласили:**"

- Децата Ви или Вие да сключите брак?
- Да гостуват в дома Ви?

- *Да живеят непосредствено до дома Ви?*
- *Да живеят във Вашия квартал?*
- *Да живеят във Вашето селище?*
- *Да живеят във Вашия регион?*
- *Да живеят в България?*

Резултатите на тази група от въпроси са представени в следващата таблица на **принципа на триколяора**. Стойностите показват каква част от хората са съгласни със съответното твърдение като оцветяването е в зависимост от интервала, на който принадлежи стойността.

- Съгласили се до 30%
- Съгласили се от 31% до 60%
- Съгласили се над 60%

Например, съгласните хомосексуалисти да живеят в техния квартал са 32%. Основен извод е от резултатите по скалата на Богардус е, че **толерантността към етническото и националното многообразие е много по-голяма, отколкото тази към различието в социален план**. Графично се вижда, че червената част на триколяора се намира почти изцяло в долната половина – областта на някои специфични подгрупи в обществото. Зелената и черната част (с други думи - областта на скъсяване на социална дистанция), е застъпена почти само в горната половина – тази на различните етнически/национални малцинства в страната.

Табл.1 „По отношение на членовете на следните националности, етнически групи и социални групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили:	Деца Ви или Вие да сключите брак	Да гостуват в дома Ви	Да живеят посредством до дома Ви	Да живеят във Вашия квартал	Да живеят във Вашето селище	Да живеят във Вашия регион	Да живеят в България
Арменци	30%	54%	56%	62%	65%	68%	79%
Араби	18%	42%	44%	53%	57%	61%	73%
Българи	81%	82%	82%	83%	84%	84%	87%
Българи-мюсюлмани	26%	53%	56%	62%	67%	70%	78%
Евреи	25%	50%	52%	59%	62%	66%	76%
Китайци	13%	39%	43%	51%	57%	61%	73%
Роми	16%	34%	37%	45%	54%	59%	71%
Турци	26%	49%	52%	57%	64%	66%	75%
Хомосексуалисти	1%	14%	22%	32%	40%	48%	70%
Скинхедс	1%	5%	8%	14%	23%	31%	54%
Носители на ХИВ (СПИН)	1%	9%	17%	26%	34%	42%	66%
Религиозни фанатици	1%	4%	7%	12%	20%	28%	50%
Бивши затворници	4%	10%	14%	25%	37%	45%	67%
Наркомани	1%	4%	8%	15%	26%	36%	60%
Психично болни хора	2%	11%	17%	27%	40%	49%	70%
Хора с физически затруднения	12%	56%	63%	69%	73%	75%	86%

Изключение от разгледаните социални подгрупи по отношение на дистанцираността прави единствено групата на лицата с физически затруднения. Тя е значително по-добре приета от обществото на фона на останалите изследвани групи, като единствено при склонността към сключване на брак съществуват не малки резерви. Макар и по-радушно приемани, различните по етнос/националност дори към днешна дата са полужелани, полунезелани за гости в дома на средностатистическия българин на 15 и повече години. Като цяло, през последните 3 години тенденциите в социалните дистанции се запазват. По-детайлен анализ може да се намери в статията на А. Пампоров "[Социални дистанции към някои етнически групи и национални малцинства](#)" ¹ в бр.11/08 на сп. Политики. Тук също се натъкваме на изключение – отношението към едно от новите имигрантски малцинства, това на арабите. От най-малко приети през 2008г., в средата на тази година **арабите изместват ромите и китайците и скъсяват социалната дистанция** като вече всеки пети няма нищо против да гради семейство с тях.

Сечението на данните по пол показва, че като цяло **мъжете са по-склонни да се оженят за жена от различен етнос/националност в сравнение с жените.** Разликите в дяловете на изразилите съгласие са статистически значими при всички изследвани групи, с изключение на

българите и ромите, където наблюдаваната разлика се дължи повече на случайността, отколкото на фактора пол. Най-вероятно обяснението е в това, че при силния пол различният етнос/националност е по-скоро асоцииран с екзотичното, нестандартното, доколкото жените виждат в него непознатото, което в някакъв смисъл е източник на несигурност.

Табл.2. „По отношение на членовете на следните националности и етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили Децата Ви или Вие да сключите брак?“	Мъж	Жена	Статистически ...
Българи	79,4%	81,8%	незначима разлика
Арменци	33,3%	27,7%	значима разлика
Турци	29,8%	22,2%	значима разлика
Българи-мюсюлмани	29,2%	24,2%	значима разлика
Евреи	29,0%	22,0%	значима разлика
Араби	20,2%	15,5%	значима разлика
Роми	17,4%	14,0%	незначима разлика
Китайци	17,2%	10,3%	значима разлика

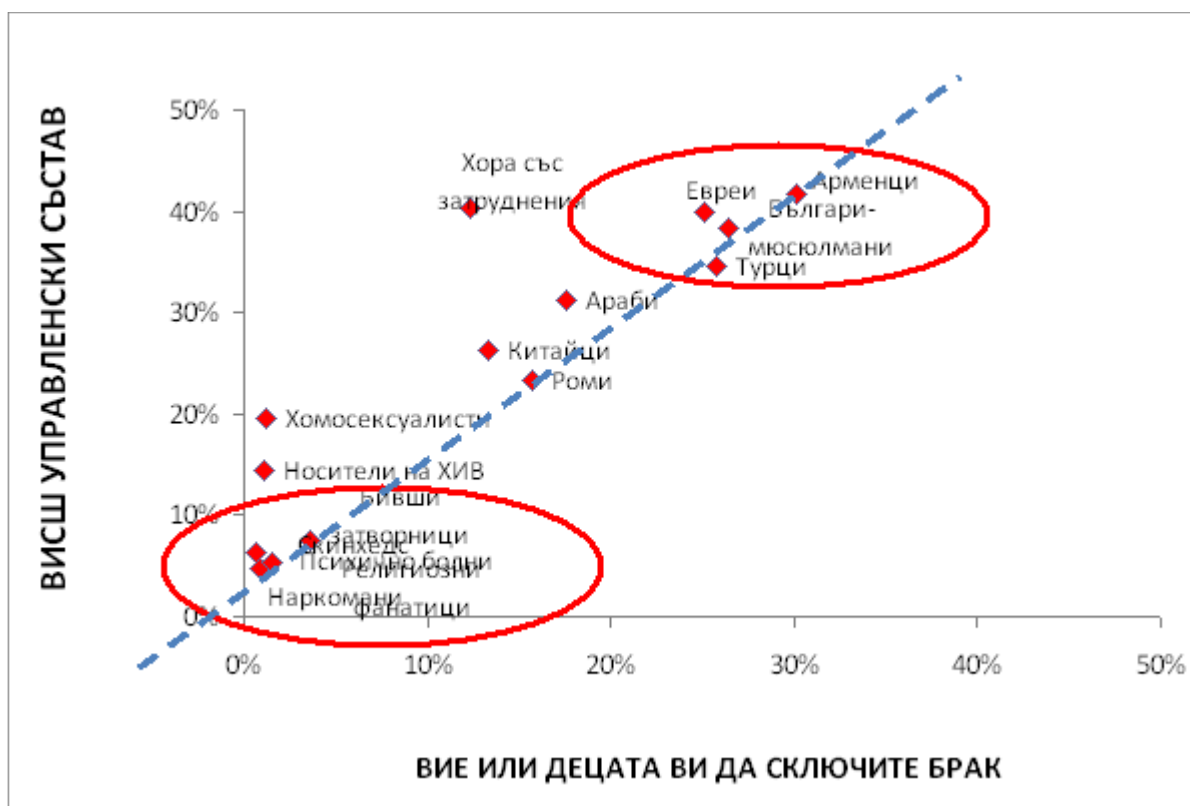
Освен социалните дистанции, проучването измерва и трудовите дистанции. Те също са обект на изследването на Институт "Отворено общество" от 2008г. и са подробно анализирани² в гореспоменатата статия на А. Пампоров. Получените резултати през 2008г. са трудно сравними с настоящите, поради различията в разгледаните категории. Както през 2008г, и сега по аналогия на скалата на Богардус е използвана скала за измерване на приемането на различията от етнически, национален и социален характер с помощта на въпроса: "По отношение на членовете на следните националности, етнически групи и социални групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили да работят във фирмата, в която работите и Вие като:

- Висш управленски състав
- Ваши преки началници
- Специалисти, с които работите рамо до рамо
- Специалисти под Ваше пряко ръководство
- Общи работници и хигиенисти

В степента си на приемане от обществото в професионалната среда, разгледаните групи се нареждат по същия начин, както в социален план – **специфичните социални подгрупи са най-неприети (с изключение на хората с физически затруднения), докато към етнически/национално различните, живеещи в страната, отношението е по-топло.** Естествено, колкото по-нагоре отиваме по работната стълбица (на най-ниските стъпала са общите

работници и хигиенистите, а на върха е висшият управленски състав), толкова по-големи стават трудовите дистанции.

Поставяме в една плоскост крайните категории от двете скали, като по абсцисата стои делът на съгласилите се те или децата им да сключат брак, а по ординатата – делът на приемащите съответната група за техен висш управленски състав. Оформят се два по-отчетливи клъстъра - на най-неприетите, както в личен, така и в професионален план и на най-приетите и в двете измерения. В първия клъстър се намират традиционните малцинства в страната (арменци, евреи, българи-мюсюлмани и турци), а във втория – социално изключените, носещи заплаха за обществото, групи на бивши затворници, скинхедс, наркомани, психично болни и религиозни фанатици. Между тези два крайни клъстъра се разполагат арабите, китайците и ромите и ако се прекара мислена линия през геометричните центрове на крайните два клъстъра, се забелязва, че тя минава и през центъра на този междинен клъстър. Общото между групите на традиционните малцинства, междинния клъстър *араби-китайци-роми* и най-дистанцираните в социален план (*затворници, скинхедс, наркомани и т.н.*) е , че средно взето степените им на приемане в личен и професионален аспект имат близки стойности. Геометричното потвърждение е мислената линия, разделяща равнината на две, равни по площ, части. Под нея са групите, по-скоро приемани за брачни партньори, а над нея – по-скоро приеманите за висши ръководители. Хората, страдащи от някакви физически затруднения, хомосексуалистите и носителите на ХИВ се отличават от всички други групи по това, че степента им на приемане в ролята на висши началници е значително по-голяма от тази на партньори в личния живот. Тук е важно да се отбележи, че хората със затруднения са доста по-толерирани като брачни половинки в сравнение с хората с нестандартна сексуалност и носителите на ХИВ.

Фиг.2. "По отношение на членовете на следните националности, етнически групи и социални групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили:"

Освен въпроси за нагласи и възприятия, в изследването присъстват и въпроси за факти. Такъв въпрос е: "Чувствали ли сте негативно отношение от страна на ОБЩЕСТВОТО към Вас заради Вашия:

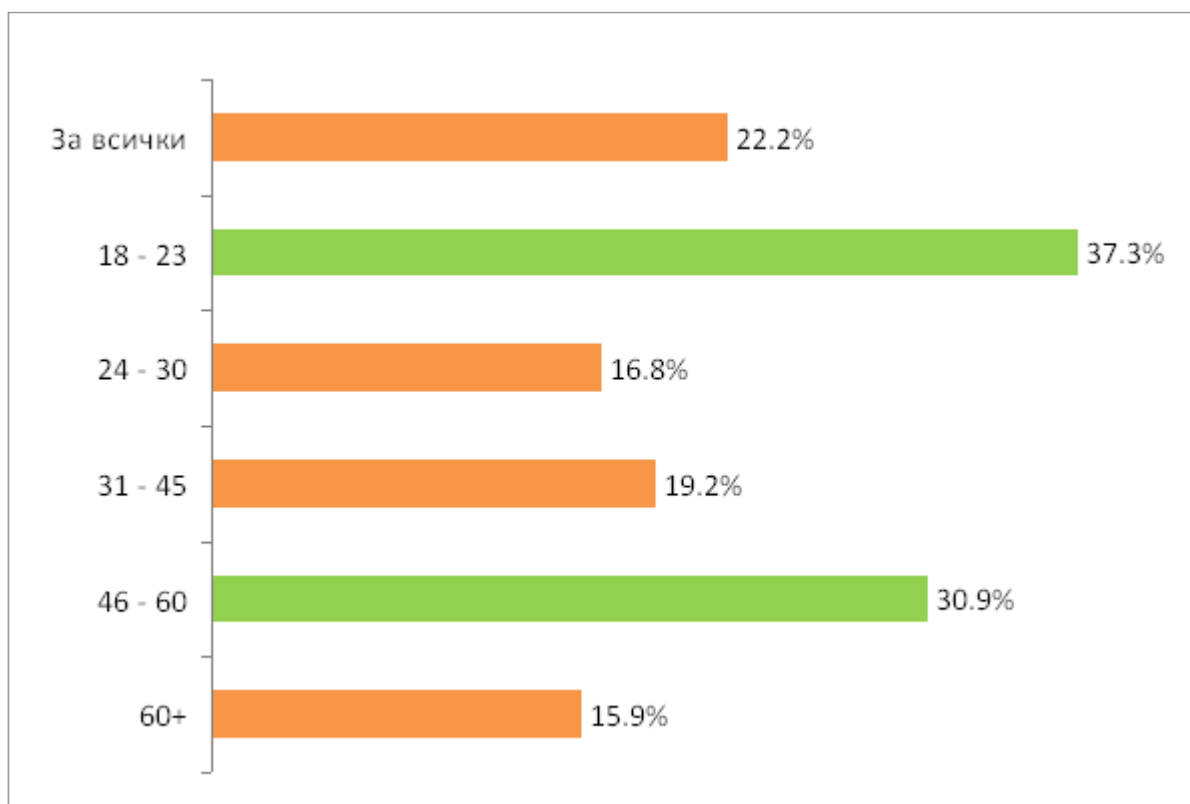
- Пол
- Възраст
- Етнически произход
- Религия
- Сексуална ориентация
- Физическо затруднение / хронично заболяване

Същият въпрос е зададен и по отношение на КОЛЕГИТЕ, като се оказва, че едномерните разпределения на отговорите са почти едни и същи, без значение дали въпросът е формулиран за цялото общество или само за колегите. Най-често посочваните отговори **са възрастта (17%), етническият произход (11%) и полът (8,5%), като възрастта и етносът се повтарят в ролята си на определящи фактори, каквито се оказват и при неравнопоставеността на трудовия пазар.** Най-уязвими поради усещане за недобро отношение към тях се оказват

възрастовите групи 18-23г. и 46-60г. Всеки четвърти от всяка от тези две групи е почувствал негативно отношение от страна на обществото като цяло, което е със 7-8% повече от средното за България.

Възрастовата група 18-23г. е групата на току-що завършилите средното си образование – млади хора, които тепърва трябва да докажат способностите си и да оформят своята индивидуалност. Изглежда, че първият сблъсък с реалния живот (извън училището и дома) при една четвърт от младите носи негативни емоции. Другата, най-засегната възрастова група (46-60г.) може да се възприеме като обединение на две подгрупи - преминалите средата на трудовия си стаж и онези, на които скоро им предстои пенсиониране. Натрупаната умора от дългите години работа, притеснението, че с възрастта човек губи своята енергичност, по-голямата им възискателност към околните са вероятни причини почти една четвърт от хората между 46 и 60г. да са се почувствали засегнати по някакъв начин от обществото.

След общия въпрос за негативното отношение следва и доста по-конкретният въпрос "Имало ли е случай, при който Ви е била отказана работа, главно заради...". И на този въпрос причините, посочени от най-много респонденти, са **възрастта (22%)**, **етническият произход (9%)** и **полът (9%)**. Тенденциите при различните възрастови групи се запазват същите, като на въпроса за негативното отношение – най-пострадалите от отказ на работа заради възрастта отново се оказват групите 18-23г. и 46-60г.

Фиг.3. "Имало ли е случай, при който Ви е била отказана работа, ГЛАВНО заради ВЪЗРАСТТА ВИ?"

Корелационният коефициент на Пиърсън³ между усещането за негативно отношение поради възрастта и отказ при кандидатстване за работа също поради възрастта, се оказва значим при всички разгледани възрастови групи. При групата 18-23г. неговата стойност е 0,43, което се показва средно-силна линейна връзка между недоброто отношение и ненаемането на работа заради натрупаните години. При групата 46-60г. стойността на коефициента е 0,62 – доказателство за доста по-силна линейна зависимост. Това може да бъде интерпретирано по следния начин: при по-възрастните хора значителна част от усещането за лошо отношение се обяснява от евентуален отрицателен отговор на тяхна кандидатура за работна позиция, докато при по-младите, освен ненаемането им, съществуват и други, също толкова съществени фактори, които ги притесняват в социалния им живот.

Сечението на тези данни по различните етнически групи открояват най-силната зависимост по отношение на дискриминацията – **2/3 от ромите (63%) заявяват, че в живота им има случай, при който им е била отказана работа поради тяхната етническа принадлежност** (средното за страната е 9%, а средното за жителите на сегрегирани квартали е 46,5%).

Непосредствено след въпроси за факти следват въпроси, измерващи склонността към предприемане на мерки при възникване на дискриминационна ситуация. На хипотетичното запитване "Ако възникне ситуация, при която се почувствате дискриминиран, към кого бихте се обърнали за помощ?" всеки трети посочва Комисията за защита от дискриминацията, като предимно това са заетите в активна възраст (31-45г.) и завършилите висше образование. За съжаление **38,4% казват, че не биха се обърнали към никого**, което е най-често срещаният отговор. Към адвокат биха се обърнали 19% - най-вече работещите и висшестите, а към медиите - 17%. На помощта на НПО биха разчитали 10%, като вглеждайки се в техния профил се вижда, че това са предимно младите до 30 години, а също и хората с ромска идентичност.

Когато става дума за **отстояване на трудовите права и защита от дискриминация, подкрепено с конкретно действие, почти 60% от хората отговарят, че не са изпадали в ситуация, при която да им се налага да предприемат някакви стъпки** в тази посока. Всеки четвърти споделя, че досега не е предприемал подобни действия и не възнамерява да го прави и в бъдеще. Едва 11% отговорят положително на поставения въпрос, като мнозинството от тях (8,4) се оплакват, че направените опити за отстояване на правата им са били безуспешни.

Последните констатации говорят за нежелание у средния българин да защитава правата си, както на трудовия пазар, така и при възникване на дискриминационна практика. Причините за това нежелание биха могли за бъдат както недоверие в институциите, така и неинформираност какви

са най-удачните възможности за решение на такъв проблем. Много често на отворени въпроси в подобни изследвания има струпване на отговори от вида: "Не знам към кого да се обърна", "Нямам представа", "Не вярвам, че нещо ще се промени", "Няма към кого". Общото между всички тях е частицата за отрицание "Не". Но за съжаление отричането на един проблем определено НЕ е негово решение.

1 Най-малка социална дистанция, т.е. най-високото ниво на приемане се наблюдава по отношение на гражданите на Европейския съюз, англичаните и имигрантите от някои Източно православни славянски държави: руснаци, македонци, сърби и бесарабски българи. Втори клъстер образуват т.нар. традиционни малцинства в страната: арменци, гърци, българи-мохамедани, турци, румънци и евреи, както и украинците. На дъното на социалния престиж с много близки показатели са новите имигрантски малцинства: негри, кюрди, араби, албанци и вьетнамци. Японците, китайците и ромите се намират в един междинен клъстер между традиционните етнически групи и отхвърляните нови малцинства.

2 При трудовите дистанции по отношение на някои етнически малцинства е регистрирано различно отношение в сравнение с пространствените дистанции. И при този тип дистанции, абстрактният агрегат "граждани на ЕС" е най-добре приет както сред българите, така и в страната като цяло. За разлика от пространствените дистанции обаче, тук не се наблюдава формирането на клъстер от Източно православни малцинства от славянската езикова група. Освен гражданите на ЕС, сред най-приеманите като висш ръководен състав се нареждат англичаните, руснаците и японците. Като най-нежелани във висшия мениджърски състав се открояват чернокожите от Африка.

3 Той измерва степента на линейна свързаност между две променливи, като приема стойност 0 при липса на линейна зависимост и стойност 1 - при наличие на абсолютна линейна зависимост.